

ПРИРОДНЕ ТА ПОЗИТИВНЕ ПРАВО: КОНЦЕПЦІЯ ЄДНОСТІ ТА БОРТЬБИ ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ В ПРАВІ

NATURAL AND POSITIVE LAW: THE CONCEPT OF UNITY AND CONFLICT OF OPPOSITES LAW

Ткаченко В.І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правознавства

Київського національного університету культури і мистецтв

У статті проаналізовано динаміку розвитку права як дуального явища на підставі дослідження єдності та боротьби протилежностей його складових, а саме природного та позитивного права. Це основа розуміння існування права як єдиного цілого в процесі його діалектичного розвитку. Розгляд проблеми з такої точки зору дає можливість застосування єдиного підходу до визначення права.

Ключові слова: право, природне право, позитивне право, розвиток, закон єдності та боротьби протилежностей.

В статье проанализирована динамика развития права как дуального явления на основе исследования единства и борьбы противоположностей его составляющих, а именно естественного и позитивного права. Это основа понимания существования права как единого целого в процессе его диалектического развития. Рассмотрение проблемы с такой точки зрения дает возможность использования единого подхода к определению права.

Ключевые слова: право, естественное право, позитивное право, развитие, закон единства и борьбы противоположностей.

The dynamic of development of the law as the dual phenomenon on the basis of the study of the unity and struggle of opposites of its components, namely the natural and positive law was analyzed in the article. Is the basis of understanding the existence of law as a whole in the process of dialectical development. Looking at the problem from this point of view gives the opportunity for a common approach to the definition of the law.

Key words: law, natural law, positive law, development, law of unity and struggle of opposites.

Постановка проблеми. Онтологічний зміст права з точки зору протилежностей природного і позитивного права фактично є найбільш важливою проблемою в правовій філософії, а характер взаємодії між цими складовими права відображає ситуацію в суспільстві. Відомо, що загальна концепція права існує сьогодні у «багатократній розчленованості» і «багату-ступеневості» [1, с. 355], внаслідок чого в юриспруденції немає єдиного підходу до визначення права.

Стан опрацювання. Історично склалися два усталені підходи до розуміння категорії «право»: легістський (позитивний) та юридичний (природно-правовий). Сучасний етап кардинального реформування держави та права в українському суспільстві обумовлює перегляд цих усталених уявлень та зміни концептуальних підходів до праворозуміння. Логічною і важливою є точка зору про дуальну природно-позитивістську теорію права, яку підтримують вітчизняні вчені-юристи, такі як, зокрема, О. Костенко, М. Козюбра, М. Кравчук, Ю. Оборотов, П. Рабінович, С. Максимов. Водночас ця обгрунтована у філософсько-правовому сенсі позиція є лише початковим етапом розуміння сутності проблеми та, на нашу думку, потребує в теоретично-правовому вимірі дослідження з точки зору законів діалектики.

Метою статті є вивчення права як єдиного цілого в динаміці взаємозв'язків між його окремими елементами, єдності та боротьби протилежностей природного та позитивного права, а також визначення з цієї точки зору єдиного підходу до розуміння права та його проявів у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Співвідношення природного і позитивного права, права і закону є однією з методологічних проблем вітчизняної філософії права, а завдання сучасної науки полягає в тому, щоб на основі основних законів філософії відобразити реальний зміст права з урахуванням відомих проявів права в суспільстві та закономірностей його розвитку. Не претендуючи на повноту, а тим більше на незаперечність висловлюваних далі суджень, вважаємо, що концептуально це завдання вирішується під час розуміння права як цілісного явища (системи), де природне та позитивне право вивчають з точки зору закону боротьби та єдності протилежностей, який є ядром діалектики та характеризує джерела саморуху й розвитку явищ природи і соціально-історичної реальності.

Під цілісною системою в цьому випадку розуміється поєднання необхідних елементів (природного та позитивного права) у єдине ціле право, де його елементи мають закономірний зв'язок, утворюють його відповідну ієрархію і єдність, а також відповідну динаміку прояву в суспільстві. Щодо цього, цитуючи І. Канта, вітчизняний вчений С. Слівка образно зауважив, що окреме існування позитивного права від природного можна порівняти з існуванням голови без мозку, відходом від природи з метою узурпації свободи волі людини [2, с. 118].

Виходячи із філософського закону єдності і боротьби протилежностей, можна сказати, що праву, як і кожній системі життя, кожному явищу (та загалом Всесвіту) притаманний дуалізм або наявність

пари протилежностей, полярних начал. Дуальна природа права виявляється – явно чи неявно – в усіх фундаментальних питаннях права [3, с. 60]. Водночас дуальність є основою єдності та боротьби пари протилежностей в усьому суцільному та в праві.

Видатний вчений Р. Іерінг стверджував, що «розвиток права, життя права – це перш за все боротьба: тривала, наполеглива, виснажлива, яка вимагає величезних розумових зусиль і напруги волі» [4, с. 19]. Н. Турусов у своєму дисертаційному дослідженні правильно виділив два напрями суперечностей в праві, вказавши, що «боротьба за зміст права здійснюється на двох самостійних рівнях: теоретичному (боротьба за критерій змісту права) і практичному (безпосередня боротьба за розробку, прийняття, набуття чинності, відміну або зміну норм права відповідно до критерію правового змісту)» [5, с. 12]. Водночас у своєму дослідженні він не показав дуальність права, що є основою дії закону єдності та боротьби протилежностей, зосередивши свою увагу на боротьбі за зміст позитивного права на стадії прийняття законів.

Виходячи з положень діалектики, слід сказати, що боротьба, яка обумовлена роздвоєнням права як єдиного цілого на протилежні складові, природне та позитивне право, є основою закономірного розвитку права. Суперечності і конфлікти між цими складовими приводять до взаємного удосконалення і в перспективі – подальшого зближення та об'єднання на більш високому рівні єдності права. Природне і позитивне право є крайніми сторонами єдності або крайніми сторонами права як єдиної системи та відображають реальну ситуацію в суспільстві. Наявність пари протилежностей в праві є необхідною умовою його розвитку в межах єдиного цілого – природного та позитивного права як діалектично зв'язаної системи, де природний аспект права знаходить відображення в другому його аспекті – в соціальній формі.

Зауважимо, що основа суперечностей і конфліктів визначається тим, що природне право вважається похідним від природного об'єктивного порядку речей, зокрема, відповідного порядку побудування світу і природи людини, які є невід'ємною частиною світового порядку. А позитивне право – штучне утворення суб'єктивного порядку, яке тією чи іншою мірою базується на об'єктивній основі, оскільки створене людьми внаслідок реалізації ідей природного права. Водночас воно відповідає волі певної частини суспільства, соціальної групи, які впроваджують свої інтереси через таке штучне формування, як держава. У зв'язку з цим норми позитивного права, перебуваючи в постійному історичному розвитку, певною мірою відповідають або не відповідають принципам природного світового порядку та потребують постійного вдосконалення. Водночас позитивне право має зворотний вплив на розвиток природного права. Зокрема, відбувається вдосконалення у напрямі усунення надмірного ідеалізму та елементів утопізму природного права. Цей процес відображає розвиток людського суспільства та можливість людини досягнути ідей природного права,

відобразити їх в позитивному праві в той чи інший історичний період.

Фактично боротьба між протилежностями в праві відображає інтереси, цінності та ідеали соціальних груп у суспільстві, а також боротьбу між ними. Такі структури суспільства, як партії, громадські формування та державні органи, виражають волю певних соціальних груп. У зв'язку з цим фактичний зміст позитивного права за еволюційних тенденцій у суспільстві відображає ідеї, ідеали, цінності природного права і тієї соціальної групи, яка в даному історичному етапі стала переможцем у цій боротьбі. В теперішній Україні переможцем нерідко стають олігархічні фінансово-промислові групи, політична, економічна та інша еліта, які формують та здійснюють державну владу та досить часто привносять у позитивне право та його реалізацію нееволюційні тенденції. Тому діалектичні суперечності, які виступають у формі єдності та боротьби протилежних потреб та інтересів у суспільстві, знаходять свій прояв через протилежність природного та позитивного права.

Потребує також врахування те, що розподіл на протилежності в праві за певних обставин може бути відносним. Протилежності є такими лише по відношенню до другої протилежності в межах цілого (системи) права, яке вони в сукупності складають. Зокрема те, що є справедливим для однієї людини або соціальної групи в даній ситуації та в даний момент часу, для іншої людини або іншої соціальної групи може бути несправедливим.

Характеризуючи право з точки зору системи, зауважимо, що в системі відбувається ієрархічна взаємодія між підсистемами різного рівня, де природне право є вищою підсистемою, а позитивне право – нижчою, підпорядкованою підсистемою, отже, взаємодія відбувається «по вертикалі». Через посередність ієрархічних системних відносин підсистем природного права відносно підсистеми позитивного права здійснюються багаторівневі причинні зв'язки, тобто зв'язки, які системою ще не пізнані або не виявлені, але які є визначальними з точки зору системи. Відбувається стимулювання розвитку позитивного права як підсистеми нижчого рівня та усвідомлення нею нової якості. Принцип ієрархічної взаємодії – це досягнення рівня відповідності причини (ідей природного права) і наслідку – реального втілення цих ідей в законодавчих актах, позитивне право. За такої взаємодії відбувається інверсія ідей природного права в позитивне, а норми природного права відображаються в певних межах у законодавчих актах – позитивному праві [6, с. 26].

Співвідношення між природним та позитивним правом – це співвідношення між ідеальним і реальним, духом і матерією. Ідеї природного права фактично є причиною появи і розвитку позитивного права, оскільки за певних історичних умов ідеї природного права породили позитивне право. Тому природне право існує в світі ідей, ідеального, духовного, а позитивне право є реальним, це наслідок відображення ідей природного права. Перше як ідея

(причина), виходячи із закону причинно-наслідкових зв'язків, знаходить відображення в другому [6, с. 26].

В реальності розвиток відображає одночасно ієрархічну і синергетичну взаємодію. Оскільки синергетична взаємодія здійснюється по горизонталі між однорівневими системами, якими є різні сфери, галузі, підгалузі та інститути позитивного права, розвиток горизонтальних, однорівневих його систем поєднується з вертикальним розвитком підсистем природного та позитивного права, отже, відбувається по спіралі.

Враховуючи ту обставину, що полярні начала, тобто природне та позитивне право, – це крайні сторони єдності, то між ними завжди існує напруга, яка породжує боротьбу за втілення ідей природного права в позитивне. Відображення ідей природного права в свідомості різних соціальних груп породжує реальну боротьбу між ними за реалізацію ідей природного права в законодавчих актах. Напруга між полярними началами породжує суперечності (конфлікти), які є джерелом, внутрішньою рушійною силою розвитку. Переборення конфліктів приводить до єдності права на більш високому рівні та росту свідомості суспільства. Відсутність напруги є однією з ознак зупинення в розвитку та застою, а результат, який дається без напруженої боротьби, уповільнює подальший розвиток. Так, незалежність, отримана Україною внаслідок розпаду радянської держави в дев'яностих роках двадцятого століття, не була досягненням суспільства того періоду. Суспільство завчасно не було згуртовано навколо ідей природного права, зокрема національної ідеї. Як наслідок, за чверть століття в суспільстві та державі чітко не визначено національну ідею, стратегію і напрями розвитку.

Боротьба за відповідність змісту ідей природного права позитивному праву через подолання суперечностей та конфліктів є закономірним проявом дії закону боротьби та єдності протилежностей в динаміці права. При цьому суперечності виникають, як правило, між владою, яка відстоює інтереси правлячої соціальної групи, з одного боку, та суспільством або його окремими соціальними групами, з іншого боку. За умови подолання суперечностей і конфліктів може наступити об'єднання інтересів та певна рівновага у взаємовідносинах у суспільстві, зокрема, на основі прийнятого законодавчого акта. Цей процес є відображенням розвитку людського суспільства та можливістю людини осягнути ідеї природного права, відобразити їх у позитивному праві в той чи інший історичний період.

Таким чином, безкінечно «працюючим двигуном», який приводить в рух механізми боротьби за відображення змісту природного права в позитивному, є суперечності та конфлікти потреб, інтересів різних суб'єктів суспільства, а також його подальше відповідне відображення в законодавчих актах та наукових концепціях.

Оскільки природне та позитивне право протистоять один одному, але водночас перебувають в єдності, зміст єдності виражається в тому, що про-

тилежності окремо не існують, адже поява однієї із протилежностей вже сама по собі передбачає існування іншої. Говорячи про плюс, ми маємо на увазі і наявність мінуса. Якщо ми говоримо про справедливість природного права, то нам відомо, що в позитивному праві можлива несправедливість. Протилежності в праві неможливо остаточно відокремити одну від одної, що й спричиняє суперечності та конфлікти у суспільстві, а також дискусії в науковому середовищі.

Природне право та позитивне право протистоять одне одному, але водночас необхідні одне для одного, перебуваючи в постійному взаємозв'язку. Зокрема, за ступенем усвідомлення природних ідей справедливості у суспільстві вони знаходять більш значне втілення в нормах позитивного права. Для того щоб норми і принципи природного права набули обов'язкової юридичної сили, вони повинні бути втілені в норми позитивного права та забезпечені примусовою силою держави. Взаємодія, взаємозв'язок між природним та позитивним правом як протилежностями характеризує явище як одне ціле – право.

Протилежності виявляють себе лише під час взаємодії між собою. Оскільки протилежності є крайніми сторонами єдності, то протилежні якості одного і того ж виявляють одна одну. У зв'язку з цим пізнання позитивного права як однієї протилежності допомагає краще пізнати іншу – природне право. Так, пізнаючи несправедливість позитивного права, ми пізнаємо, в чому полягає сутність ідеї справедливості природного права, і навпаки, чим більше є наше розуміння справедливості, тим більше і точніше вона відображається в законах.

Незважаючи на те, що між протилежностями завжди існує напруга, вони потребують одна одну, взаємно необхідні одна для одної. Лише в процесі взаємодії між природним і позитивним правом народжується право як одне ціле.

Характер взаємодії між протилежностями в праві відображає ситуацію в суспільстві та відрізняється залежно від інволюційної фази (кількісних змін) або еволюційної фази (якісних змін) розвитку (рис. 1). У фазі інволюції, особливо якщо під впливом ідей природного права відбуваються революційні події в суспільстві, одночасно відбуваються руйнування недосконалостей в позитивному праві та накопичення кількісних змін. Якщо взаємодія між природним і позитивним правом носить характер конфронтації та протиріч і здійснюється переважно через боротьбу, то це відображає стан справ у суспільстві та свідчить про те, що система права на даному історичному етапі знаходиться в початковій фазі розвитку, що й підтверджується сучасною історією незалежної України.

Коли ж у суспільстві переважають події руйнівної (деструктивної) спрямованості, це також відображається в системі права і свідчить про те, що не створено умов для сходження і прийняття підсистемою позитивного права ідей природного права. Якщо при цьому ситуація в суспільстві стає некерованою, то й наслідки руйнувань можуть бути досить суттєвими.

Так, суперечки і конфлікти в українському суспільстві щодо впровадження положень природного права та відповідного реформування згідно з інтересами суспільних груп, де сторони не бажають чути одна одну, можуть привести до його некерованості, руйнівних наслідків і навіть втрати незалежності.

У фазі еволюції (якісних змін) (рис. 1) взаємодія між полярними складовими природного і позитивного права здійснюється на основі співробітництва і взаємного посилення. Для того щоб взаємодія між протилежними сторонами перейшла у фазу еволюції, а розвиток йшов прогресивним шляхом, повинні бути створені умови творчої взаємодії та накопичення якісних змін. Це дає змогу зняти напруженість між різними соціальними групами, вирішити суперечності та стабілізувати ситуацію в суспільстві. В цьому випадку напруга між полюсами сприяє не руйнуванню, а створенню нових відносин, що, відповідно, відображається в законодавстві. Перспективним в цьому напрямі є узгодження позицій різних соціальних груп через досягнення народовладдя у формі суспільного самоуправління [7, с. 81].

Ми вище зауважили, що в процесі взаємодії між полярними складовими права відбувається поступовий перехід від конфлікту протилежностей до співробітництва, внаслідок чого система права переходить на більш високий рівень єдності. Так, у ході взаємодії між природним та позитивним правом поступово усувається односторонність, а також відбувається об'єднання на всіх рівнях, а результатом об'єднання полярних начал виникнення третьої складової (рис. 2б). Третя складова, що виникла як результат взаємодії між різними соціальними групами суспільства, які уособлюють полярні складові права, дає змогу сформу-

вати повноцінне середовище перенесення імпульсу розвитку, з'єднуючи сферу причин (природне право) і сферу наслідків (позитивне право). Зокрема, цим третім началом може бути об'єднання певних сил на підставі програми, декларації, договору, конституції тощо (рис. 2б).

Так прийняття Конституції України в 1996 р. підвело юридичну базу під державність українського народу, ознаменувало початок становлення Української держави та на певний період стабілізувало політичну й економічну обстановку у суспільстві.

Система, яка стала триединою внаслідок виникнення третього начала (рис. 2б), стає самостійним центром дій, потенціально більше досконалою порівняно із системою з протилежностями в стадії суперечностей і конфліктів (рис. 2а). Це надає триєдиній системі здатності вийти на якісно новий рівень розвитку. Але це досягнення відносне, воно означає лише момент вирішення суперечностей, оскільки розвиток права як системи є неперервним та безкінечним процесом. Кожне досягнення є лише сходинкою на сходах нескінченного та безмежного вдосконалення. Досягнута рівновага між природним та позитивним правом є тимчасовою і відносною, оскільки є лише перехідним процесом в різнорівневних системах.

Все розпочинається спочатку, але тепер вже на якісно новому більш високому рівні єдності протилежностей в праві. Зі слів Г. Гегеля, це вічне, ніколи не завершуване оновлення духовної культури людства, що відбувається через виявлення протиріччя у наявній стадії знання, моральності, а також через вирішення цього протиріччя, народження нової стадії, яка містить протиріччя, яке також підлягає зняттю [8, с. 346].

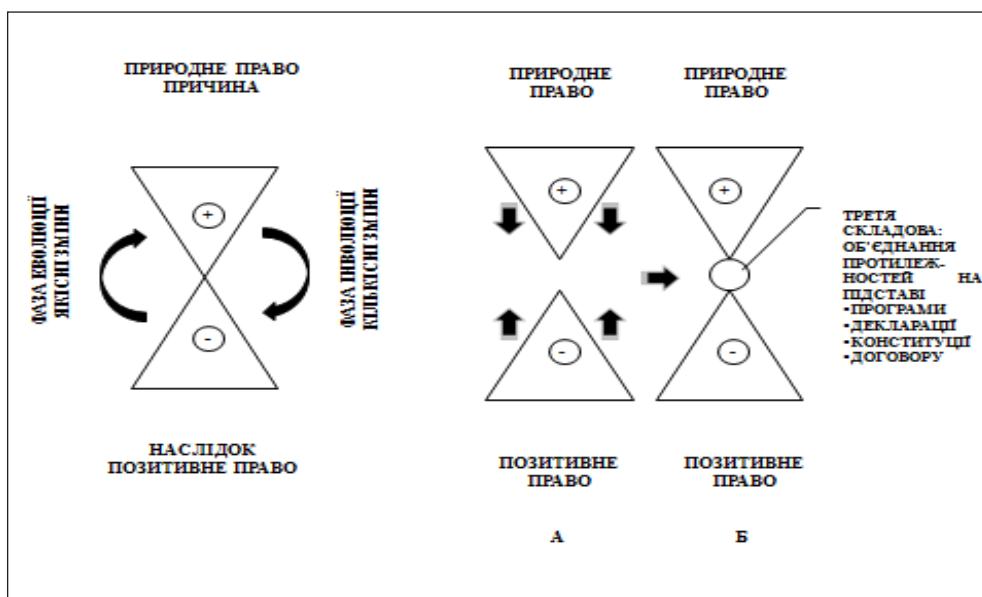

Рис. 1. Протилежності: причина (ідеї природного права) і наслідок (їх відображення в позитивному праві); фаза інволюції – кількісні зміни; фаза еволюції – якісні зміни

Рис. 2. Система із протилежностями в стадії суперечностей, конфліктів (а) та поява третьої складової у триєдиній системі (б); момент вирішення суперечностей і конфліктів

Це означає відкриття нових горизонтів, початок нової нестабільності. Зокрема, в нинішній період такі суперечності спричинили необхідність реформування низки напрямів українського суспільства та породжують боротьбу позицій і поглядів за внесення змін до Конституції України 1996 р. Таким чином, реалізується прагнення природного та позитивного права суспільства до все більшої єдності. Так, поступово відкриваються все нові горизонти розвитку права як єдиного явища.

Висновки. Вивчення права як цілісного дуального явища та покладення в основу концепції філософського закону єдності та боротьби протилежностей сприяли розгляду природного та позитивного права в діалектичному взаємозв'язку та постійному розви-

тку. Такий універсальний підхід до вирішення проблеми дав змогу всебічно розглянути процес співвідношення природного та позитивного права як частин цілого, структуру та динаміку взаємодії, визначити, що істина в праві народжується в боротьбі та єдності протилежностей. Фактично боротьба між протилежностями в праві відображає інтереси, цінності та ідеали соціальних груп у суспільстві, а також боротьбу між ними. В процесі взаємодії між природним та позитивним правом відбувається поступовий перехід від суперечностей до їх співробітництва, внаслідок чого система переходить на більш високий рівень єдності. Але боротьба між протилежностями має абсолютний характер, тому що розвиток права є постійним та нескінченним процесом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Керімов Д. *Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права)* / Д. Керімов. – М. : Аванта, 2000. – 560 с.
2. Сливка С. *Філософія права : [навчальний посібник]* / С. Сливка. – К. : Аттика, 2012. – 255 с.
3. Максимов С. *Філософія права: сучасні інтерпретації* / С. Максимов. – Х. : Право, 2012. – 429 с.
4. Иеринг Р. фон. *Борьба за право* / Р. фон Иеринг ; пер. с нем. Н. Губского. – СПб. : АО тип. дела в СПб., 1909. – 67 с.
5. Турусов Н. *Проявление закона единства и борьбы противоположностей в динамике содержания права* : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Н. Турусов. – Нижний Новгород, 2006. – 34 с.
6. Ткаченко В. *Причинно-наслідкові зв'язки в генезисі українського суспільства: інверсія ідей* / В. Ткаченко // *Право і суспільство*. – 2017. – № 3. – С. 26–34.
7. Мельниченко А. *Управління в вимірах гуманізму* / А. Мельниченко // *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. – 2011. – Вип. 2. – С. 81–85.
8. *История философии в кратком изложении*. – М. : Мысль, 1994. – 694 с.